

דעת - מכללת הרצוג

ט ב ר י ה

פרסומי מטכ"ל/קצין חינוך ראשי, ענף השכלה

צבא הגנה לישראל
הוצאת "מערכות"

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

מהדורת מעריב

כל הזכויות שמורות למסכ"ל / קצץ חינוך ראשי – ענף השכלה

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

טבריה

ההתיישבות הקדומה על חוף הכנרת וימי הבית הראשון קדום הוא הישוב לחוף הכנרת. שפע הדגים בימה והחיות השונות שירדו לשתות את מימיה מהיערות שעל הרמות, יצרו תנאים אידיאליים לצייד הקדמון. במערות שבנחל העמוד, בקרבת עיר-גב, ובמקומות אחרים, בסביבה, נמצאו שרידי האנשים שחיו כאן בתקופות קדומות. נתגלו כלי-צייד למיניהם, כגון: להבים, סכינים, מגדרים וכלים אחרים. עצמות בעלי חיים שנעלמו לפני עשרות אלפי שנים ועצמות גולגולת של אשה בת אותה תקופה; היה פה טיפוס אדם בלתי מפותח עדיין, שלב מעבר לאדם בן זמננו.

בערך באלף השביעי לפני הספירה הופיעו באיזור שבטים חדשים והביאו אתם את עבודת האדמה. היתה כאן אחת התחנות הראשונות של החקלאים בארץ ואולי גם בעולם. את הריכוז הגדול אנו מוצאים על גדות הירמוך, בקרבת שער-הגולן, אולם אין ספק שהם ישבו גם צפונה יותר, על שפת הנהר ועל שפת הימה. הם בנו סירות פרימיטיביות ובכלי אבן עדרו את אדמתם וקצרו את יבולם; במכתשי בזלת טחנו את תבואתם.

הישוב ממשיך לשגשג באיזור גם בתקופה הכלקוליתית, באלף ה' לפני הספירה. עמק-הירדן וסביבת הכנרת היו אחד המרכזים הישוביים העיקריים של אותה תקופה. באלף ה' לפסה"נ קמה הרשת הצפופה של התלים, שאנו מוצאים בעמק בית-שאן, ומספר רב של ישובים אחרים. ללא סימני תל, במשולש שבין הכנרת, הירמוך והירדן, יתכן ואף רקת, העיר הקדומה, שיש לזהותה אולי עם קוניטרה ליד טבריה. נוסדה לראשונה סמוך לאותה תקופה. אין היא נזכרת בתעודות הידועות לנו, ולכן אין להניח שהיה זה ישוב גדול. הישוב הגדול והמרכזי היתה בית-ירח, שעמדה בקצה הדרומי של הכנרת. תלה, העולה בשטחו על 200 דונם, מעיד כי היתה זו עיר גדולה

דעת - מכללת הרצוג

וחשובה, וללא ספק העיר המרכזית של האיזור. בתקופה מאוחרת יותר, עת ירדה חשיבותה של בית-ירח, הועתק המרכז צפונה, לעיר כנרת, הוא תל-עורימה, בקירבת כביש טבריה ראש-פינה של ימינו. במקום זה ניצבת גבעה גבוהה ותלולה, הקרובה מאד לשפת הימה, והמפרידה בין בקעת טבחה לבקעת גינוסר. בגלל קרבתה למים אין כאן מעבר לדרך לאורך הימה; הדרך עקפה את הגבעה במעבר צר, ומכאן גם חשיבותה הצבאית הרבה בימי קדם. בגלל חשיבותה של כנרת באמצע האלף השני לפסה"נ נקראו על שמה הימה והבקעה כולה. וכך נמצא גם בתקופות מאוחרות יותר: העיר המרכזית נותנת את שמה לימה.

באותה תקופה כבר עבר בקרבת טבריה של ימינו ולרגלי הכנרת אחד הסעיפים של "דרך הים" המפורסמת, שקשרה את ארצות הפרת והחידקל עם מצרים. מהצפון הוליכה הדרך לדמשק ומשם דרך מעבר גשר משמר-הירדן לכנרת. סעיף אחר של אותה דרך יצא מדמשק דרך קוניטרה לשפך הירדן ומשם לאורך חוף הכנרת לבקעת גינוסר. כאן התפצלה הדרך. סעיף אחד נמשך לאורך הכנרת ועל פני רקת עד בית-ירח, ומשם דרך בית-שאן למגידו ולבקעת-עירון; והסעיף השני הגיע למגידו דרך גיא-היונים ועמק-יזרעאל. לא יפלא איפוא שתחזותם ג' מלך מצרים ביצר את הערים שלאורך הדרך. בכנרת גם חנה צבא מצרי ובה ישב מפקד האיזור.

באמצע המאה ה"ג התרופף שלטון פרעה בארץ והצטמצם לאורך עורקי התחבורה העיקריים. שבטי ישראל, שניצלו שעת כושר זו, פלשו אז לארץ, ועיקר התנחלותם היתה באזורים ההרריים, שהיו עדיין כמעט בלתי-מיושבים באותה תקופה. גם רשימתו של תחזותמס ג' מעידה שלא היה כמעט ישוב באיזור ההררי בצפון. מאחר שהתחשבות בו נתאפשרה רק בתקופה מאוחרת יותר, בערך בתקופת ההתנחלות הישראלית, עם המצאת הבור המטוית לאצירת מים. בשעת כיבוש הארץ עדיין עמדה העיר כנרת על תלה, ובשעה

הפירות בית ירח. בית ירח היתה העיר הראשית בחוף הכנרת
באלף השלישי ובסוף האלף השני לפני הספירה

שמתאחדים מלכי כנען שבצפון למלחמה ביהושע. היה ודאי בתוכם גם מלכה של העיר. בצידה של כנרת מוזכרות בספר יהושע גם ערים אחרות באיזור: "וערי מבצר הצדים צר וחמת רקת וכנרת". הנה איפוא מופיע גם שמה של רקת במקורות. לגבי שתיים מהערים הנזכרות האחרות, חמת ורקת, התווכחו ביניהם חכמי התלמוד — על הריסות איוו מהן קמה העיר טבריה. אך לא הגיעו לסיכום ברור בשאלת. בסופו של דבר לא היתה טעות לא בידי אלה ולא בידי אחרים: טבריה שנוסדה על פני שטח קברות, שכנה בין שתיהן. כשנחלקה הארץ בין השבטים נפל איזור הכנרת לשבט נפתלי. הם התנחלו בישובי הדייגים הכנענים, למדו את מלאכת הדיג ונעשו שליטי הימה. מסורת עתיקה שבתלמוד מספרת לנו, שלדייגי נפתלי

דעת - מכללת הרצוג

היו זכויות הדיג העיקריות בכנרת. על הגזרה הצפונית השתלטו לבסוף בני דן וחם שסיפקוהו בפועל לנחלת ישראל. הם עלו לליש, ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש, ואין מציל, כי רחוקה היא מצידון... והיא בעמק אשר לבית רחוב, ויבנו את העיר... ויקראו שם העיר דן, בשם דן אביהם" (שופטים יח).

עם עליתו של דוד לשלטון התבסס שלטונם של בני ישראל באיזור הכנרת מצפון לה. לאותה תקופה יש ליחס את השתלטותו של שבט נפתלי על עיון והפיכת אבל-בית-מעכה "לעיר ואם בישראל" (שמואל ב' כ, יט).

במאה התשיעית יורד כוחה של מלכות ישראל וארם-דמשק מרימה ראש. העיר כנרת משמשת תכופות שדה קרב, והיא נכבשת ונחרבת מספר פעמים. בראשית המאה התשיעית עולה בן הדד מלך דמשק על ישראל, כובש את ערי נפתלי הבצורות שבגליל "ואת כל כנרות" (מלכים א' טו, כ).

אולם רק באחרית ימיה של ממלכת ישראל נשמט מידיה השלטון באיזור הכנרת כליל. היה זה בשנת 732 לפסה"נ, עשר שנים לפני נפילת הממלכה: "בימי סקה מלך ישראל בא תגלת-פלאסר, מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל-בית-מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה" (מלכים ב' טו, כט). ארץ נפתלי נמסרה אז לפחוות מגידו.

הישובים הישראליים לא קמו עוד. מהריסותיהם, לפי העדות, הברורה של החרסים נפסק עתה הישוב לתקופה ארוכה, וכשקמו בימי בית שני ישובים שונים לתחיה, היו אלו ערים חדשות, שלא היו קיימות קודם לכן, והן גינוסר, כפר נחום ולבסוף טבריה.

שלחי ימי הבית השני — יסוד טבריה

העיר טבריה נוסדה על ידי הורדוס אנטיפס, בנו של הורדוס, לערך בין השנים 22—17 לסה"נ, מצפון לחמי-טבריה של ימינו.

דעת - מכללת הרצוג

בשליש המרחק ביניהם לבין העיר העתיקה כיום. לעיר היה מראשיתה אופי של פוליס ינני; היתה בעלת תחום שליטה משלה, בעלת זכות לחיות לפי חוקים פנימיים שחקקו תושבי המקום, זכות לטבוע מטבעות ולקבוע מנין שנים מיום יסוד העיר, חופש דת ומכללה, ובעיקר ממשל עצמי.

כמה גורמים גרמו לכך שהעיר נבנתה במקום זה. מרכז שלטונו של הורדוס אנטיפס בגליל המערבי היה בציפורי, ואילו בגליל המזרחי לא היה תחילה מרכז כזה. הישובים האחרים על חוף הכנרת לא התאימו לתפקיד זה, כי היו מיושבים בעיקר דייגים ובעלי מלאכה יהודיים, ששנאו את רומא ואת בית הורדוס בן-בריתה. נזכור את מלחמתם הנואשת של קבוצות הקנאים בחילי הורדוס, עת התבצרו במערות נחל היונים, ואת מלחמת הגבורה של תושבי מגדל בצבא רומא. גורם נוסף ומסייע לבנין העיר במקום זה היתה הקרבה לדרך הבינלאומית הגדולה מארצות הפרת והחידקל למצרים, שחצתה את הירדן על יד גשר משמר-הירדן. גם המרכזים הקודמים של האיזור, בית-ירח והעיר כנרת, שעמדו עתה בחורבנם, היו בנויים בזמנם על דרך זו. סייעו להתפתחות העיר גם מעיינות המרפא, שהיו מפורסמים כבר בימי קדם.

מטבע של הורדוס אנטיפס משלהי הבית השני (משני צדדיה)

דעת - מכללת הרצוג

את העיר קרא הורדוס אנטיפס על שם ידידו ומיטיבו טיבריוס. קיסר רומא באותם הימים. עיר הלניסטית והתפשטה כרגיל על שטח נרחב והשיקולים הטופוגרפיים לגבי בחירת מקומה היו שונים לגמרי מהשיקולים בבחירת העיר הכנענית או העיר הישראלית הקדומה.

החומה של טבריה כלל את חלקו המזרחי של הגליל התחתון וגבל בתחומי בית-שאן בדרום, סוסיא במזרח וציפורי במערב. מדרום לעיר היתה תחילה העיר חמת ובה מעינות הגפרית החמים. במשך הזמן התרחבה טבריה והתפשטה דרומה, ועד מהרה היו שתי הערים לעיר אחת, אולם גם לאחר שנבנו חומות טבריה, לא הקיפו את חמת שנשארה כפרבר נפרד.

הורדוס אנטיפס התקשה במציאת תושבים לעיר החדשה שיסד. השטח היה זרוע קברים, והיהודים הדבקים במסורת אבות סרבו להתישב בו מחשש טומאה. ואם כי האיסור המפורש לשבת בשטח קברים חל על כותנים בלבד, נמצאו גם אחרים שנרתעו מהם. לדברי יוסף בן-מתתיהו יושבו התושבים הראשונים בטבריה מקצתם בעל כרחם, מבין תושבי הערים הסמוכות, ומקצתם נמשכו אליה בגלל הזכויות המיוחדות שהוענקו למתישבים בה. המלך חילק למתישבים הראשונים אדמות ובנה להם בתים, ואף סיפק כלים ובהמות לעיבוד האדמות. לא יפלא איפוא שאכרים רבים, חסרי נחלאות, נמשכו אליה. נמשכו אליה גם אומנים למיניהם שהיו דרושים במספר רב לעבודות הבניה השונות, הן לבניה הציבורית והן להקמת הבתים לתושבים. באו להתישב בעיר גם מספר עשירים, שראו הזדמנויות כלכליות נרחבות לפניהם, ולבסוף עבדים משוחררים, שאנטיפס שחרר במיוחד למטרה זו. ואם כי רוב המתישבים היו יהודים, הרי ישבו בה גם נכרים רבים, וטבריה היתה מתחילתה עיר מעורבת.

במשך הזמן גדלה והתפשטה העיר והגיעה במאה ה'ג' לסה"נ לשטח של 800 דונם ובה בין 30 ל-40 אלף תושבים. באותה תקופה

דעת - מכללת הרצוג

שרידי המגדל העגול המערבי שבשטח של טבריה.
מהתקופה הרומית

היו לה חומות בצורות, שהיקפן היה 4 ק"מ, מזה קילומטר וחצי לאורך הים. ככל עיר חפשית אחרת, היתה ודאי גם טבריה מוקפת חומה מראשיתה, אולם ספק אם היו החומות בתחילה חסונות למדי. יוסף בן-מתתיהו מזכיר בכמה מקומות כי ביצר את החומה בראשית המרד, כלומר שהיתה זקוקה לחיזוק, ואף אז עדיין לא נודרנו תושבי טבריה להכנס למלחמה, שהרי חששו ודאי כי אין חומות עירם חזקות די הצורך.

ואם כי היתה העיר בלתי מוגנת במידה מספקת, הצטיינה לעומת זאת ביפי בנייניה ומוסדותיה. דורדוס אנטיפס הקים לעצמו ארמון מפואר בעיר, ולו גג נוצץ כזהב, וקישט אותו בדמויות חיות. הוקם גם בית ועד, בו היתה מתכנסת מועצת העיר, שכללה 600 חברים, ועל שפת הים הוקם איצטדיון גדול, ששימש גם מקום תאספות הכלליות

דעת - מכללת הרצוג

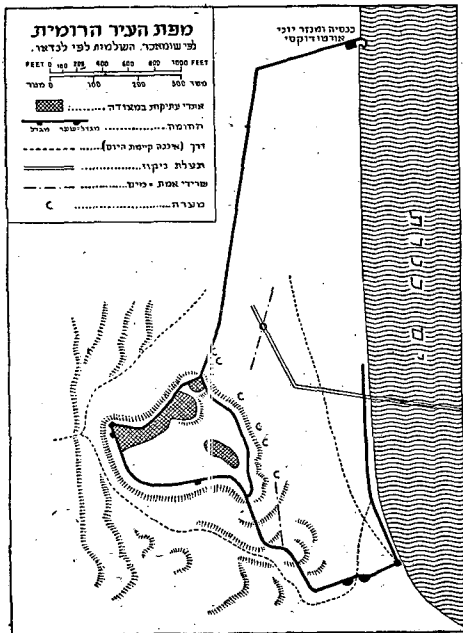
לתושבים. לפי עדותו של יוסף בן-מתתיהו הוקם בעיר גם בית-כנסת גדול. ששימש, כדרך בתי הכנסת באותה תקופה, גם מקום לימודים. כשהתחילה מלחמת היהודים ברומאים. ויוסף בן-מתתיהו נתמנה למפקד הגליל, היה אחד ממעשיו הראשונים לבצר, ולחזק את המבצרים ואת הישובים העיקריים של האיזור, "את כל משגבי הארץ". ברשימת המבצרים נמנית גם טבריה. כמו כן ביצר את סביבתה: "מלבד אלה בנה חומות על המערות אשר מסביב לים כנרת". טבריה לא שמרה אמונים למרד. בין אם בגלל העדר חומות חזקות ובין אם בגלל אשמת העשירים ורכייהלב, שעמדו בראשה, ואולי גם בגלל הרכב תושביה. שחלק מהם היו ערבי-רב. חסר שרשים ויציבות; מכל מקום, עדים אנו לעובדה שעוד בראשית המרד ניסתה העיר לברוד ולקרוא לתוכה חיילים רומאים. יוסף בן-מתתיהו תפס את העיר בערמה ולקח את 600 יועצי העיר ועוד 1000 מטובי אזרחיה כבני ערובה; אולם העיר בגדה בו בהזדמנות הראשונה שנית, והוא נתן אותה למשיסה בידי חייליו. רק אז הכניעה זמנית, והיא נשארה נאמנה לו אחר מכן למראית עין גם כשהופיע בגליל אספסינוס וגם כשיוסף בן-מתתיהו נעזב לפתע על ידי רוב הלוחמים, שלא בטחו בו. אולם כשהתקרב אספסינוס לעיר עצמה, גמס לב תושביה, וזקניה באו לאספסינוס לכרות אתו ברית ולמסור לו את העיר ללא קרב. יהושע בן לופט, מפקד הגדוד היהודי החזנה בעיר, מיהר לעזבה ולעבור למגדל. כך נפלה טבריה בידי הרומאים. וכך, במקרה, ניצלה מהחורבן שהיה מנת חלקו של רוב ערי הגליל האחרות.

טבריה - בירת יהודי א"י

כתום המלחמה החזיר אספסינוס את טבריה לידי אגריפס ב', שלו נמסרה העיר לראשונה ע"י נירון כבר בשנת 54. בשנת 100 חזרה שוב לידי הרומאים.

כבר לפני מרד בר-כוכבא, עם חילוף העתים, גברה והתחזקה

דעת - מכללת הרצוג

דעת - מכללת הרצוג

זיקתה של טבריה ליהדות. כבר בימי רבן גמליאל מיבנה, היה בה מרכז יהודי חשוב, וביקר בה הנשיא. מצבה הכלכלי התחזק והלך, ובעיקר היו מפותחים בה שני ענפים: הדיג ותעשיית כלי חרס וזכוכית. מסחרה התרחב אל מעבר לתחומיה, ואנו מוצאים תחנת מסחר של תושבי העיר גם ברומא. טבריה שימשה, כנראה, גם מקום חשוב לגידול תרנגולות ויונים (בבא מציעא, כ"ד, ב). העיר היתה בנויה שני חלקים: עיר עליונה ועיר תחתונה, ורחובותיה היו מרובים. שווקים מיוחדים היו בה לבעלי אומנויות שונות. לאט התחילו חכמים שונים להתיישב בה ולפעול בתוכה: ר' יוסי הגלילי, ר' שמעון בן חנניה, שמעון בן עזאי, אלישע בן אבויה ור' מאיר.

בעת מרד בר-כוכבא ולאחריו נחרבה יהודה ומרכז היהדות הא"י הועתק לגליל. אמנם גם הגליל סבל במידה מסוימת גשמות שמונה מישוביו נעלמו באותה תקופה כליל, אולם עדיין נותרו בו 56 ישובים יהודיים מבוססים ובראשם שתי הערים הגדולות, המאוכלסות כמעט אך ורק יהודים: ציפורי וטבריה. לערים אלה עובר עתה הישוב היהודי בארץ.

אמנם עם התחלת הרדיפות, שבאו בעקבות מרד בר-כוכבא, נפוצו התנאים, מנהיגי הדור, על פני כל הגליל, ונמנעו מלשבת בטבריה. אולם לאחר שרבי שמעון בר-יוחאי טיהרה, שבו אליה החכמים והתרבו שוב התושבים היהודים בעיר.

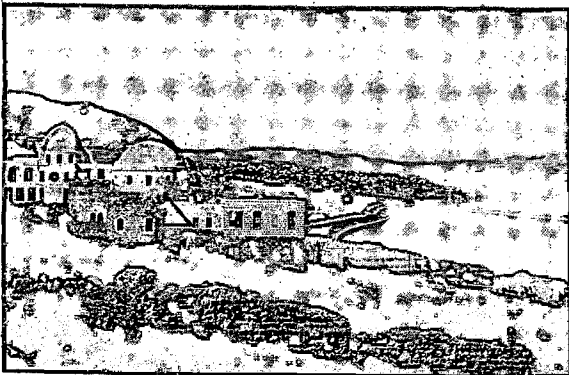
אחרי מרד בר-כוכבא עשו השלטונות הרומאים נסיון להעביר את השלטון בערים אלה לידי נכרים, אולם נסיונם זה נכשל. רוב תושבי טבריה נשארו יהודים נאמנים לעמם ובידיהם היה חלק גדול של השלטון. בימי רבי יהודה הגשיא (סוף המאה השנייה לספירה) כבר היו שוב חכמי תורה רבים בעיר, ואחרי מותו עברו אליה הסנהדרין ובית הגשיא. בימי רבי יהודה הגשיא ירד רבי יוחנן מציפורי לטבריה ואחריו תלמידים רבים, הן מיושבי הארץ והן מאלה שבאו אליה מחוצה לה ללמוד תורה. וכך, היתה טבריה לבירת החיים היהודיים

דעת - מכללת הרצוג

בארץ — מושב הנשיאות וחכמי הדור. 13 בתי כנסת היו בעיר והם שימשו לא רק מקומות תפילה, אלא גם כמרכזים ציבוריים וכמקומות לימוד: "מדרש רבא" (בית המדרש הגדול), שהיה מקום תלמודו של הנשיא ובית־תפילתו שתחתיו עברו מחילות סתר, שדרכן ברחו בתקופת מתיחות והתנגשות עם הרומאים; "כנישתא דבוליי", "כנישתא חדתא", "כנישתא דבבלאי" (בבלים) ובתי כנסת אחרים.

בית הנשיאים הוסיף כבוד לעיר. רבים היו מדורשי פני הנשיא, לרבות אורחים ושליחים מתפוצות הגולה, וגם אחרי מותו של רבי יהודה הנשיא. שעה שהתחילה הירידה, היוותה הנשיאות גורם חברתי־מדיני חשוב, ועם זאת, כאמור, מרכז דוחני תרבותי, שמשך אליו חכמים רבים. גדולי האמוראים שבארץ וחכמי המדרש למדו בטבריה,

קברו של ר' מאיר בעל הנס. מעבר לו, משמאל, הר בירוניקה
ובמרכז טבריה

דעת - מכללת הרצוג

ובצידם התפתחו חכמת המסורת והניקוד, ונתחברו המפרים הראשונים בנושאים אלה. הניקוד הטברניני התגבל בתקופה מאוחרת יותר והתקבל במשך הזמן בכל תפוצות ישראל, וזוהי שיטת הניקוד הנהוגה אצלנו גם היום.

עם גידולה של העיר בתקופת התלמוד התחילו להתרכז בה גם נכרים, ואם כי היהודים עדיין היוו את רוב תושביה ונשארו רוב תושביה במשך כל התקופה הביזנטית, התחיל להתרבות בה גם היסוד הנכרי. הנכרים, שהיו רובם סורים דוברי גיב ארמי, יסדו רחוב משלהם — הוא שוקא דארמאי; בעיר ישבו גם נבטים ומספר אורחים רומאיים, חיילים ואנשי הפקידות הממשלתית.

טבריה בימי השלטון הנוצרי

בימי קונסטנטינוס הגדול קיבלה המדינה הרומית-ביזנטית את הדת הנוצרית. מצבם של יהודי טבריה, שהורע עוד קודם לכן עקב המשבר הכלכלי הקשה והממושך שעבר על האימפריה הרומית במאה ה'ג' עקב ירידתה של הנשיאות, שגרמה להעדר הנהגה ראויה לשמה — הורע עתה עוד יותר. נוסף גורם חדש — רדיפות על רקע דתי. הרבה להציק ליהודי טבריה יוסף המומר. מומר זה היה תחילה ממקורבי בית הנשיא ועבד בשליחותו בקיליקיה, שם, ואולי עוד קודם לכן, זנח את הדת היהודית והמירה בנצרות. כדרך כל המומרים היה קנא לדתו החדשה, וכשהקיסר השליט על טבריה ועל מחוזות הרבה להציק לתושבים היהודים. הוא שהקים את הכנסייה הראשונה בעיר, בבנין בית-המרחץ הציבורי, ששימש קודם לכן מקום היכלו של אדרינוס. אחר מכן הקים כנסיות גם בערים אחרות, כגון בנצרת, בכפר-נחום, בציפורי ועוד. מאמציו לעקור את היהודים מאמונתם עלו בתוהו ולבסוף עזב את העיר מיואש ומת בודד בבית-שאן. בראשית התקופה הביזנטית, באמצע המאה הרביעית, אנו מוצאים גם שומרונים בעיר, ומנהיגם בבא רבא בנה להם בית-כנסת. הנוצרים

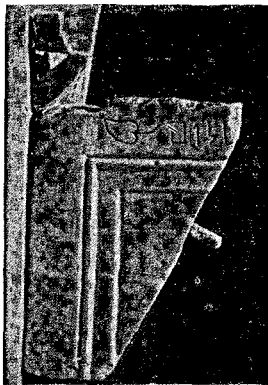

חפנה הדרומית של העיר הרומאית

מתחילים להתרבות בעיר רק במאה ה'ה' ורק אז מופיע בה לראשונה הגמון. אולם לחצם כדת השלטון היה כבר כבד זמן רב קודם לכן. קונסטנטינוס, בנו של קונסטנטינוס, גור גזרות קשות נגד היהודים, ובין השאר אסר עליהם להעסיק עבדים נוצרים או יהודים, ומאחר שכלכלת הימים ההם היתה מבוססת במידה רבה על עבודת עבדים, הרי פירושה של הגזרה החדשה היה הרס בתי המלאכה היהודיים בטבריה ובערים אחרות. גזרה זו היתה הסיבה העיקרית למרד גלוס, שפרץ כמה שנים אחר-מכן, בשנת 351.

היהודים פתחו במרד נוסף זה בשלטון הרומי מתוך תקווה שהקשיים הפנימיים בהם עמד השלטון הרומי באותה תקופה וההחץ המוגבר של הפרסים לכיוון ארם-נהרים הצפונית יסייעו להם. בראש

דעת - מכללת הרצוג

שבר של דופן ארון מתים משיש לבן, שבה חקוקה המלה: שלום.
מהמאה השלישית או הרביעית, תקופת התלמוד

המרד עמד איש בשם פטריקיוס. אין הוא ידוע לנו בשמו היהודי, אולם יודעים אנו שלא הצליח למשוך אליו את לב רוב העם, שנשמע יותר לקול המתונים, וכך הצטמצם המרד בעיקר בתחומי כת קנאים. המרד התחיל בציפורי. כלילה נערכה התנפלות פתע על חיל-המצב הרומי בעיר. הרומאים הוכרעו והגשק שנפל בידי המורדים היהודים שימש להם להמשך המאבק. המרד התפשט והקיף גם את

דעת - מכללת הרצוג

טבריה ולוד. שלוש ערים אלה היו מרכזי המרד. לא ידועים לנו פרטים על מהלכו, אולם מאחר שלא נזכר מצור על שום עיר, יש להניח שגורל המרד הוכרע במערכה גלויה בשדה. עת ניסו הכוחות היהודיים לעצור את הגדודים הרומאיים שעלו בחוף עכו, ונשלחו על ידי גלוס נגד המורדים. הקרבות התחוללו גם סביב כמה עיירות גליליות. אז נחרבה גם בית-שערים ולא קמה עוד מהריסותיה. בקינה בפסיקתא רבתי מוצאים אנו כתוב: "קול צעקה משער הדגים — זו עכו...ויללה מן המשנה — זו לוד...ושבר גדול מן הגבעות — זו ציפורי...הילילו יושבי המכתש — זו טבריה". ויתכן, שזהו התיאור של דיכוי מרד גלוס. הרומאים הרסו את ציפורי, שחזרה והתאוששה אחר מכן רק בהדרגה, והכחידו כמעט את הישוב היהודי בלוד. לעומת

דופן ארון-מתיס משיש לבן, שבה חקוקות המלים: חזן משי...
מחוקפת התלמוד

דעת - מכללת הרצוג

זאת, נפגעה טבריה יחסית אך מעט, והיא המשיכה לשמש מרכז היהדות הארצישראלית.

בהשפעת אנשי הדת הנוצריים ביטל השלטון ב־425 את הנשיאות בטבריה. תקוות הנוצרים לפורר על ידי כך את היהדות עלתה בתוהו. היהודים נשארו אמנם ללא הנהגה מדינית, ומרכז החיים היהודיים התחיל להעתק לבבל, אולם מבחינה דתית נשארו היהודים חזקים בדתם ובאמונתם כמו קודם לכן. עדיין לא פסקה גם חשיבותה של טבריה, ואם כי גדל בה במאה ה־ו' מספר הנוצרים, ואם כי בנה בה יוסטיניאן במאה ה־ו' כנסיות מספר, נשארה טבריה מרכז התורה הגדול והחשוב בארץ־ישראל, כפי שהיתה בשנת 400 לערך לספירה, עת נחתם בה התלמוד "הירושלמי". היא המשיכה לשמש המרכז הציבורי והמדיני של יהודי ארץ־ישראל בכלל והגליל היהודי בפרט, וכשנאסרה על ידי הביזנטים העליה לרגל לירושלים, היתה טבריה למקום עליית הרגל־העיקרי בשלוש־הרגלים. יש לנו עדות על כך מפי הקראי סהל בן מצלית, שחי בירושלים במאה ה־א. מעידים על כך גם אנשים אחרים, ואחד מהם אומר בברור: "העליה לרגל מצד סוריה והמזרח לטבריה, ומצד מערב לעזה".

השאיפות לעצמאות

העליה לרגל לטבריה היתה מגירה את הקשר בין התפוצות לבין חברי הסנהדרין בארץ, אולם חכמי טבריה לא הסתפקו רק בקירוב היתודים בני ארצות השכנות, ושלחו שליחים אף למרכז הגדול שבבבל ואף למקומות מרוחקים יותר. אחד ממקומות אלה היתה ארץ חמיר, אשר בתימן הדרומית. היה רקע פוליטי ברור לקשר זה הדוק עם ארץ זו ונארגו תקוות מרחיקות לכת לתנועת שחרור מעול הביזנטים השנואים.

בשנת 520 נתמנה מר זוטרא לראש הסנהדרין בטבריה. הוא היה בנו של מר זוטרא ראש־הגולה, שמרד בפרסים ויסד מדינה

דעת - מכללת הרצוג

משקוף דלת, בו חרותה כתובת ארמית. סתקופת התלמוד

יהודית עצמאית בפרס. שבע שנים הצליחה המדינה להחזיק מעמד עד שהוכרעה. זהו עצמו הוצא להורג. גם מר זוטרא הבן היה בעל שאיפות פוליטיות, ובין מנהיגי היהדות הארצישראלית. שמרכזה היה בטבריה. לבין מלכי חמיר היהודים הוקם קשר אמיץ. הקיסרות הרומית סבלה מאד מההסגר הפרסי. כי לצורך המסחר עם עמי המזרח הרחוק עמדה לרשותם רק דרך ים־סוף. לשם שליטה על דרך זו ועל מיצר עדן היתה הכרחית בשבילם גם שליטה על חופו המזרחי של ים־סוף. שבחלק ממנו שלטה מדינת חמיר. מנהיגי יהודי ארץ־ישראל קיוו להבנות מחשיבותה של חמיר. שהיתה תחת שלטון יהודי. ולהשיג הקלות שונות בארץ. היו גם תכניות רחבות יותר של ברית פרו־סית—חמירית—יהודית נגד ביצנץ. אולם שאיפותיה האקטיביסטיות של מנהיגות יהודי ארץ־ישראל בראשותו של מר זוטרא. נגד המש״עבדים הרומאים־ביזנטים באו בשעה בלתי מתאימה. בתמיכתה של

דעת - מכללת הרצוג

ביצנץ השתלטו החבשים הנוצרים על חמיר, והפרסים, שהיו באותה שעה ביחסי הפוגה זמניים עם הביזנטים, לא התעברו. מלכה היהודי של חמיר, ד"ו נואס, נפל בקרב (525) והתכנית סוכלה. אך חזון הגאון לה לא נגזר. הוא מצא אחיזה במדרשים הרבים על בקעת ארבל. חי מספרים כי ממנה עתידה לצמוח ישועת ישראל, והרי ארבל וטבריה זהות. המדרשים דיברו על ראשית הגאולה שתבוא מטבריה, והצביעו על נשיא מורע דוד, מצאצאי ראש הגולה, היושב בתוכה. נימות אלה לא היו קלוטות מן האויר ותלויות על בלימה. כפי שחשבו עד לפני זמן קצר. טבריה היתה מרכז השאיפות לחידוש החיים העצמאיים בארץ ומרכז התנועה לשחרור מעול המשעבדים הביזנטים.

ההזדמנות המעשית לכך הופיעה כעבור כמה דורות עם התקרבות צבא פרס לארץ. אחרי מאות שנים של מאבק בין ביצנץ והפרסים היתה נמיית ידם של הפרסים על העליונה, וצבאותיהם כבשו את סוריה והופיעו בגבולות ארץ ישראל. בשנת 614 עבר את הירדן על יד גשר משמר הירדן, הגיעו לטבריה, ודרך מגידו ובקעת עירון עלו על קיסרי, בירת הארץ באותם הימים. כבר בטרם הופיעו צבאות הפרסים בארץ מרדו היהודים בשלטון, וצעיריהם התגייסו בגדודים לעזרת הפרסים. הפעם נתנה ההנהגה הטברנית את ידה בפועל למרד ולמלחמה. לפי עדות אחת גייס היהודי הטברני העשיר בנימין 2000 איש למלחמה זו וכלכל אותם על חשבוננו, אלא שהשלטון הפרסי לא האריך ימים. כעבור 15 שנה, בשנת 629 חזרו וכבשו הביזנטים את הארץ ועשו שפטים קשים ביהודי טבריה וביהודי הארץ כולה. רבים מיהודי טבריה עקרו ועזבו את העיר ואת הארץ ועברו לארצות אחרות. מאז מתחילה ירידת המרכז בטבריה.

התקופה הערבית והצלבנית — שקיעת העיר

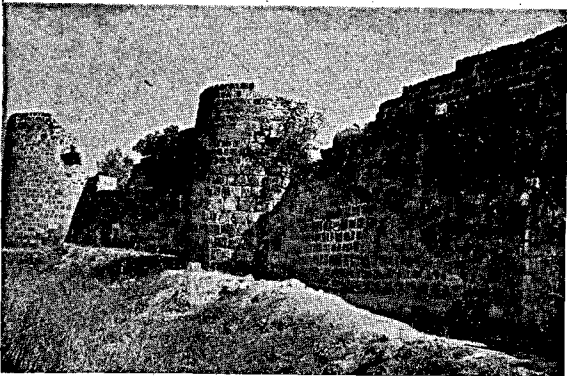
חמש שנים לאחר שהביזנטים חזרו וכבשו את הארץ מידי הפרסים, התמוטט שלטונם כליל. בשנת 636 פלש הצבא הערבי

דעת - מכללת הרצוג

לארץ, ובקיץ אותה שנה כבש שר צבאם שרחביל את טבריה. הם נסוגו אמנם ממנה לשעה קלה לירמוך, אולם אחר מכן היכו את הביוזנטים מכה ניצחת והשתלטו על הארץ כולה. הערבים עשו את טבריה לעיר הראשית של צפון הארץ, לרבות של הגליל ושל עמק הירדן, והיא היתה מרכז לתעשייה ולמסחר. לפי עדות הגיאוגרף הערבי אל-מקדסי היתה גם מרכז ליצוא שטיחים ואריגים.

בראשית התקופה הערבית עדיין נשארה טבריה, למרות התודל-דלותה, הבירה הבלתי מוכתרת של הישוב היהודי בארץ ומקום מוש-בה של חבורת הסנהדרין, בה נשתמר שריד-מה ממעמדה של הנשי-אות שבוטלה ב-425. למרות שהמרכז הרוחני כבר נדד לבבל, עדיין שמרה טבריה על מעמדה כמרכז רוחני, ולא רק ליהודי הארץ בלבד. קשר הדוק התקיים בינה לבין מרכזי היהודים בעולם כולו וב-

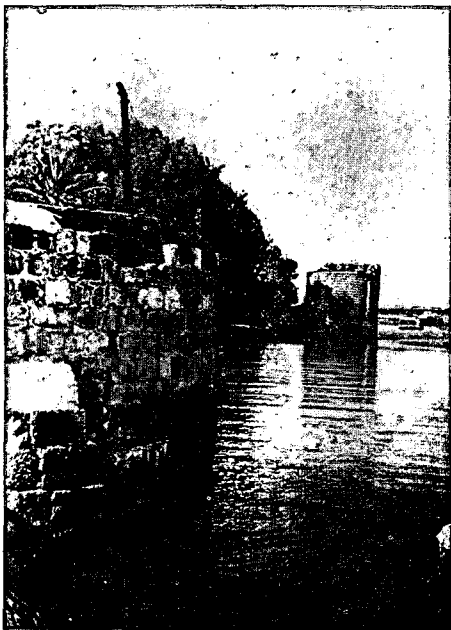
חומה ומגדלים ברובע השתיק של טבריה (הצלבנית)

דעת - מכללת הרצוג

עיקר עם ארצות אג"הים התיכון, — יוון, איטליה, ספרד, מצרים ואפריקה הצפונית — ובכוחה של הסנהדרין היה לנדוד ולהחרים את הממרים. את פיה לא רק בגבולות ארץ ישראל, אלא גם מחוצה לה. בראש הסנהדרין עמד ראש ישיבת גאון יעקב, עד שהישיבה עברה לירושלים, ואתו אב"בית-הדין ושמונה חברים אחרים. חלק מהם היה יוצא בשליחויות קבועות לתפוצות הגולה, כדי לאסוף תרומות להחזקת הישיבה והסנהדרין וכדי לקיים קשר בין הגולה לארץ. על ידם היתה יוצאת תורה מציון לכל ארצות הגולה והם שהפיצו את מנהגי ארץ-ישראל ואת הספרים שנכתבו בארץ. שליחים אלה כונו בשם "שליחי-ציון". בכמה שטחים נתיחד לארץ, ובעיקר לטבריה, מקום מיוחד ביצירה הרוחנית של אותה תקופה. ארץ-ישראל היתה מקום צמיחתה והתפתחותה של ספרות הפיוט, וממנה התפשטה על פני כל תפוצות ישראל, ובייחוד לאיטליה ולאשכנז. נשתמרו בידינו שמות חמישה-עשר פייטני א"י, וכמה מהם היו אנשי טבריה. קיימת סברה, שאף הפיוטן המפורסם אלעזר הקליר נמנה עמיהם. שטח אחר של יצירת ישראל בארץ באותה תקופה היה ניקוד המקרא, שבא לש" מור על הנוסח המסורתי. פעולת בעלי-המסורה התחילה עוד בימי התלמוד, ואף אז בטבריה, והיא נמשכה והגיעה לפרחתה בתקופה זו. עת נוצרו סימני הניקוד, שלש שיטות של ניקוד היו קימות תחילה והן נבדלו לא רק בצורת הסימנים, אלא גם במבטא המונח ביסודם. ניקוד בבלי, ניקוד ארצישראלי וניקוד טברני, והשיטה הטברנית דחקה את רגלי שאר השיטות והונהגה כשיטה אחידה בכל תפוצות ישראל. החל מהמאה ה"י גברה גם הדעה שאין מבטא עברי נכון, אלא המבטא הטברני. על חכמי טבריה נאמר במקורותינו: "הם צחי לשון... והם העיקר כי מהם היו אנשי המסורת, מטבריה קבלנו כל הניקוד". מכל ארצות הגולה היו עולים חכמים לטבריה ללמוד ענייני מסורת ומבטא. חכמי טבריה היו יורדים לארצות הגולה ללמד את הקריאה הנכונה. גם רבי סעדיה גאון עלה לארץ למטרה זו. חכמים

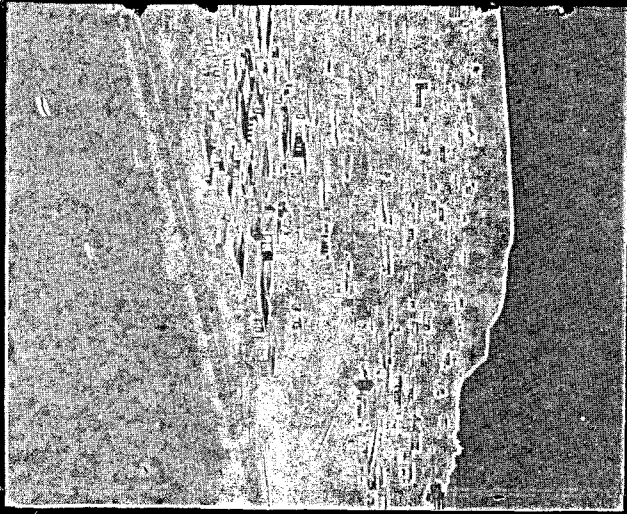
דעת - מכללת הרצוג

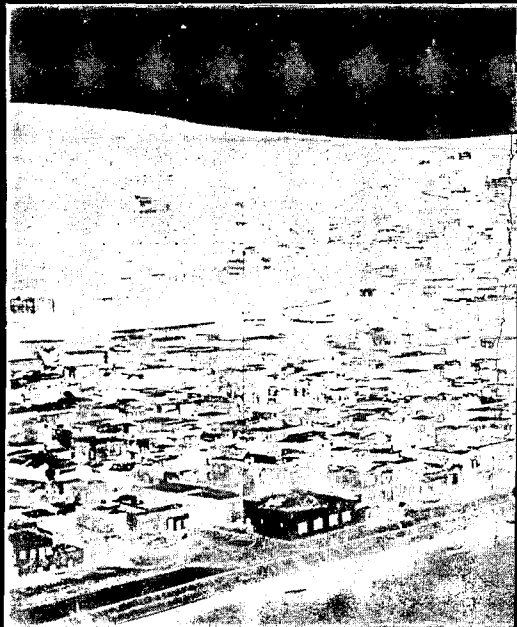

חלק מהחומה הצלבנית בסבריה ליד חוף הכנרת

www.daat.ac.il

המלחמה

הה מצד הקים

דעת - מכללת הרצוג

שלא זכו לעלות וללמוד בעצמם בטבריה ניסו לפחות לרכוש לעצמם ספרי תנ"ך שנוקדו על ידי חכמיה.

במאה ה' פרצה מחלוקת בין יהודי טבריה לבין יהודי בבל לגבי משרת ריש-גלותא, וכל עדה בחרה לעצמה ראש משלה. משלא הגיעו להסכם ביניהם פנו להכרעתו של החליף אל-מאמון, והלה פסק שכל עדה, ולו גם מנתה עשרה אנשים בלבד, רשאית לבחור לעצמה ראש משלה. החלטה זו הרחיבה את פירוד הלכבות עוד יותר, ובמאה ה' התחילה שמשו של טבריה לשקוע. גורם נוסף לשקיעתה היה גידול הקהילה היהודית בירושלים. במשך הזמן עברו לשם הישיבה והסנהדרין, וממילא עבר אליה גם המרכז הרוחני והספרותי. בראשית המאה ה' כבר היה הישוב היהודי בטבריה קטן ודל. החולים שהיו באים להתרפא במימי טבריה מתאוננים כי הם חיים בעוני ובסבל, ו"הם פונים ליהודי מצרים העשירים בבקשת עזרה. ממכתביהם שהש"תמרו לומדים אנו על המצב בעיר. עם בוא הצלבנים התדלדל בה הישוב היהודי לחלוטין, וכשביקר בה בשנת 1171 רבי בנימין מטור דילה מצא בסך הכל חמישים משפחות יהודיות. העיר עצמה עמדה עדיין על תלה. בראשית הכיבוש הצלבני עדיין המשיכה טבריה לשמש עיר מרכזית בצפון הארץ ומרכז נסיכות. אולם בשעת המערכה המכרעת בין הצלבנים והמוסלמים בשנת 1187, שהתחוללה בקרבת העיר, בקרני-חטין, נהרסה העיר לחלוטין. לאחר שעמדה תחילה במצור של חצי שנה, ותושביה שנתרו בחיים נתפורזו לכל רוח. איש לא חזר להתישב בחורבותיה, וכעבור מאות בשנים, כשעבר דרכה הנוסע היהודי ר' משה באסולה, מצא בה כעשר משפחות ערביות. זו היתה כל אוכלוסית העיר.

נמיונו של דון יוסף נשיא

נסיון לבנות את העיר ולחדש בה את החיים היהודיים נעשה במאה ה' על ידי דון יוסף נשיא וחונתנו דונה גרצית מנדס. לא

דעת - מכללת הרצות

המצודה הצלבנית בטבריה

היתה זו יצירת יש מאין. עוד בראשית המאה התחיל להתקיים ישוב יהודי קטן בעיר. רקע ההתישבות במקום היתה בראש ובראשונה האמונה כי עתידה הגאולה להתחיל בטבריה, והרי היתה זו תקופת הקבלה המעשית, עת להטה השאיפה לפעולות ולמעשים להבאת הגאולה. פעלה גם קרבתה של צפת, מרכז המקובלים, והאפשרות הנוחה לבנין בתים חדשים משרידי בנייני העיר הרבים.

כל הגורמים הללו סייעו לתקומת הישוב היהודי במקום, והם גם שהניעו, כנראה, את רבני ארץ־ישראל וקושטא לפנות לדון יוסף נשיא ולדונה גרציה למען יבקשו מאת השולטן את טבריה וסביבתה כמקום מקלט ליהודים הנרדפים בארצות הנוצריות. זעזועים קשים עברו באותו זמן על היהדות עקב הרדיפות והתלאות שבאו אחרי גרוש ספרד. דון יוסף נשיא ולדונה גרציה מנדס היו עצמם אנוסים

דעת - מכללת הרצוג

יוצאי פורטוגל, שהצליחו אחרי הרפתקאות רבות להגיע לקושטא, כשרוב עשרם הגדול אתם. בקושטא חזרו בגלוי ליהדות והודות לקשריהם הרבים והמסועפים עם משפחות המלוכה השונות באירופה הגיעו להשפעה גדולה בחצר השולטן והיו מוכנים לסייע לאחיהם הנרדפים. את מחוז טבריה, ובו שבעה כפרים, קיבל דון יוסף נשיא מהשולטן, בחלקו כמתנה ובחלקו בחכירה. תמורת תשלום שנתי קבוע. העיר נמסרה ודאי כמתנה. ואילו הכפרים, שנועדו לשמש מקור הכנסה, ניתנו בחכירה. מעשהו העיקרי של דון יוסף נשיא היה בנין חומותיה של העיר. הן הושלמו בשנת 1564, והיקפן הגיע ל-1540 אמה. החומה שיוותה לעיר אופי של בירת מחוז, והבטיחה בטחון לתושבים היהודים שהתחילו להתרכז בה. כדי לבסס את מצבה הכלכלי, נטע דון יוסף נשיא בקרבתה עצי תות, לגידול תולעי משי. כמו כן, נעשה נסיון לפתח תעשיית בגדי צמר. חלק גדול מתושבי העיר עסק בחקלאות, בגידול דקלים, תפוחי-זהב ודבש. כמה מהתושבים עסקו ודאי גם בדיג.

קיימת גם סברה, שקבלת טבריה וסביבתה על ידי דון יוסף נשיא לא באה מלכתחילה אלא כדי ליצור מרכז אוטונומי בארץ. אולם מכל מקום, הנסיון לא הצליח. שאיפות אחרות הסיתו במשך הזמן את דעתו של דון יוסף נשיא, והיהודים שבאו והתיישבו בטבריה — אשר מקצתם עלו מן הגולה ומקצתם ברחו מירושלים מרדיפת הפחה העריץ, אבן פירח — לא הגיעו בסופו של דבר למספר רב. ב-1660 נחרב הישוב היהודי בטבריה במלחמות שבין הפלחים לבדווים, ושוב התרוקן המקום מיהודים.

בנינה של טבריה בזמן החדש

במאה הי"ח השתלט על הגליל השיח' הבדוי ט'הר אל-עמר והוא שהחל ב-1740 לבנות את טבריה מחדש. מתוך רצונו לפתח את העיר הזמין גם את היהודים להתיישב בה. על פי הזמנתו המיוחדת עלה

הרציף בחוף סבריה. בקרבתו בניינים מהתקופה התורכית

דעת - מכללת הרצוג

לארץ מאיזמיר שבתורכיה הרב חיים אבולעפיה נצר ממשפחה טברית
נית עתיקה. התיישבו בעיר גם יהודים אחרים. ומאז הלך מספרם ורב.
ט"ה אל-עמר שאף לאייתלות גמורה. ובסופו של דבר מרד
בשלטון התורכי ובנציגו היושב בדמשק. מושל דמשק תופיע בארץ
בראש גדוד חיילים. וב-1742 באה טבריה במצור. סבל רב נגרם
לתושביה. אולם למזלם הוסר לפתע המצור. לזכר המאורע קבעו
יהודי טבריה יום מועד וקראו לו "פורים טבריה".

בשנת 1765 התיישבו בעיר היהודים האשכנזים הראשונים, ול-
אחר שתיים-עשרה שנה. בימי עליית החסידים. הצטרפו אליהם משפ-
חות נוספות רבות. בראש החסידים שהתיישבו בעיר היה ר' מנחם
מנדל מויטבסק. במשך חדשים אחדים עשה בעיר אף ר' נחמן מבר-
צלב. המפורסם באהבתו הנלהבת לארץ. בעל המימרה הידועה: "מי
שרוצה לבוא באמת לארץ-ישראל צריך לילך גם ברגל. כמו שאמר
לאברהם: לך לך" — לך דוקא". טבריה נמנתה אז על אחת מארבע
הערים הקדושות ורב היה פרסומה בארצות הגולה. התפתחותה
הטבעית וההדרגתית של העיר הופרעה על ידי רעידת-אדמה קשה.
שזעזעה בשנת 1837 חלק גדול מהארץ. נהרסה אז צפת ונהרסה
בחלקה גם טבריה. רב היה מספר ההרוגים והנפגעים. פליטי רעידת-
האדמה עזבו את העיר והצטרפו ומנית לקהילה היהודית בירושלים.
אולם אחר מכן חזרו חלק מהתושבים והקימו את הריסותיה מחדש.
התחדשותה האמיתית של העיר באה שעה שהתחילה התתיישבות
היהודית בעמק-הירדן. בדרך הטבע הפכה טבריה למרכז-מחוז. כמו
בה מוסדות ציבוריים והתיישבו בה יהודים רבים. עד שהיתה תוך זמן
קצר לבעלת רוב יהודי. לפני מלחמת העצמאות היו בה למעלה
מ-11000 תושבים. מהם למעלה מ-6000 יהודים. במקום 600 היהודים
שהיו בה בשנת 1839. שנתים אחרי רעידת-האדמה. תחילה ישבו גם
היהודים רק בעיר העתיקה שבקרבת הכנרת. אולם כבר ב-1914 הוחל
בבנין השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומה. וב-1920 הוחל בבנין

דעת - מכללת הרצוג

טבריה החדשה וים כנרת

קרית-שמואל. תרומה חשובה להתפתחותה של העיר תרמו חמי-טבריה, שמדרום לה, המפורסמים בסגולות המרפא שבהם. אנשים רבים היו יורדים מדי חורף לטבריה להתרחץ במימיה, ותנועת האורחים והמתרחצים סייעה להתפתחותה. כוח משיכה נוסף לגבי תיירים ומטיילים היווה חוף הכנרת הנהדר, השרידים העתיקים הרבים בעיר, הקבר המיוחס לרבי מאיר בעל-הנס והקבר המיוחס להרמב"ם.

זכתה טבריה והיתה העיר הראשונה בארץ שהשתחררה והקימה ממשל יהודי עצמאי בטרם הוכרז על הקמת המדינה ובטרם התחילה המערכה הגורלית עם צבאות ערב. וכך התגשמה במידת-מה הדעת המובעת במדרשים, כי עתידה הגאולה להתחיל בסביבה זו.

דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

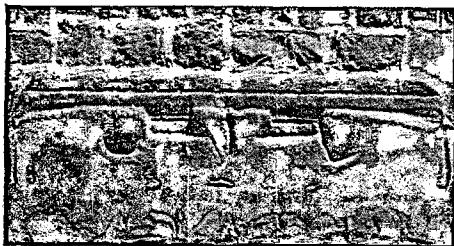
השרידים העתיקים בטבריה *

העיר הצלבנית

הבא לבקר בטבריה יראו לו את העיר העתיקה של היום, ששרידי חומותיה השחורות ניכרים יפה לאורך רחובת הראשי של העיר. זוהי העיר הצלבנית, שנבנתה בשנת 1100 ע"י סנקרד. חומרי תיה תוקנו ב-1738 ע"י ט'הר אל-עמר, המושל הבדוי של הגליל, ושופצו שוב ע"י איברהים פחה המצרי (בשנת 1833). ארבע שנים בלבד לאחר התיקון האחרון נהרסה החומה בחלקת ברעידת-האדמה שזעזעה את הגליל ושהחריבה גם את צפת. בניינים רבים בטברית החדשה נבנו מאז מאבני החומה.

שטחה של העיר העתיקה הוא 142 דונם, ואורך החומות המקיפות אותה 1.5 ק"מ, כמעט שלא נשארו בה שרידים שיש בהם

תכלים האריות. כיום במוזיאון העירוני בטבריה

• הסקירה על השרידים העתיקים בטבריה נכתבה ע"י מנחם שריד.

דעת - מכללת הרצוג

עניין: המלחמות התכופות ורעידות האדמה הרסו את הבניינים העתיקים, ובמקומם קמו בניינים חדשים, חסרי רקע היסטורי כל שהוא.

השריד האמנותי היחיד שנודע בעיר היה תבליט האריות. חקוק באבן בזלת מקומית, שהיה קבוע בקיר ביתו של השיח' נאיף. היו שסברו, שזהו שריד אמנות חתית; אחרים ייחסו את התבליט לאמנות רומית והיו שייחסוהו אף לאמנות ערבית; התבליט נמצא עתה במוזיאון העירוני בטבריה.

הבנין היחיד בעיר מן התקופה הקרובה לחידושה של העיר ע"י דון יוסף נשיא הוא בנין המקוה. בנין זה הוא בן שתי קומות ומרתף, ונבנה בראשית המאה ה"ו. הוא בנוי ומצויד במתכונת המקוואות מימי הביניים, ששרדו בערי מרכז אירופה. במדרגות הנמצאות מימין לבנין יורדים לקומת המרתף ובו אולם מקומר כיפה מרובעת. המים במקוה קשורים מתחת לפני הקרקע עם מי ים-כנרת.

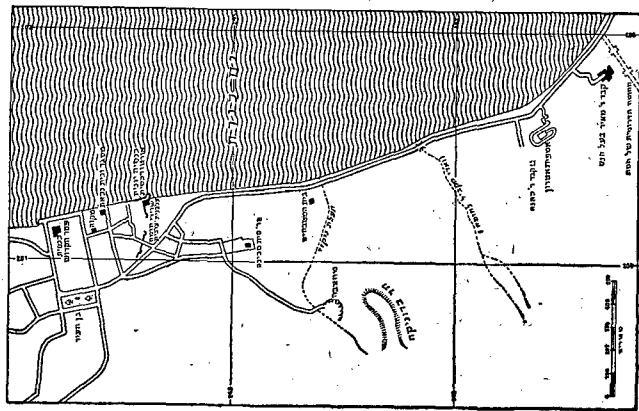
חפירות שנערכו בשנת 1946 (ע"י האיטלקי פ. גאודנסטי גוברנטי) בכנסית פטר הקדוש שבמנזר טרה-סנטה, גילו את שרידי הכנסיה הצלבנית שהיתה במקום, ושעל יסודותיה הוקמה הכנסיה החדשה.

לעיר העתיקה קשורה גם המצודה הנמצאת מימין לכביש העולה לקרית-שמואל. המצודה בנויה אבני בזלת שחורות, ולה שתי קומות. בארבע פינותיה מגדלים עגולים, ובהם עמדות יריה רק אחד מהם נשתמר בשלמותו. דרך שער ברזל כבד, מנוקב כדורים יוצאים לשטח החומה, הורוע אבני מפולת.

טבריה מתקופת הורדוס אנטיפס

טבריה שנבנתה בתקופה הרומית ע"י הורדוס אנטיפס, בנו של הורדוס, היתה גדולה פי חמשה ומעלה מן העיר הצלבנית. היקף חור-מותיה היה 4 ק"מ (מהם — 1.5 ק"מ לאורך הים), ושטחה הגיע

דעת - מכללת הרצוג

דעת - מכללת הרצוג

ל-800 דונם. חומת העיר הרומית נתגלתה בדרך מקרית בשנות השמונים למאה שעברה. האדריכל שומאכר, שעבד מטעם הקרן לחקירת ארץ-ישראל (Palestine Exploration Fund), הבחין, בהסתר, תכלו לפנות ערב מחלון מלונו לעבר חמי טבריה, בקו צל רצוף במדרון הצפוני של ההר המכונה בירוניקה, כשהוא מתבלט בקרני השמש השוקעת. למחרת בדק את המקום ומצא לפניו את שרידי חומות טבריה הרומית.

עד היום טרם שורטטה מפה חדשה של החומות. מפתו של שומאכר, כוללת רק את חומות העיר מצד דרום ודרום-מזרח, ואת המצודה הרומית על הר בירוניקה (היא קצר בינת אל-מליפ). בינתיים נתגלו שרידים נוספים של החומה, ונתרבו ידיעותינו עליה.

אם נפנה ממעביר-המים שעל הכביש, שבין טבריה למרחצאות, את מבטנו לעבר הים, (נ"צ 24215 20150), נראה בבירור שרידי מגדל וחלק מחומה החודרת לתוך הים. זוהי הפינה הדרומית-מזרחית של העיר הרומית. במעלה ההר, ממול, במרחק 150 מ' בערך מחוף הים, נחשפו בשנת 1935 ע"י מיי-הגשמים שרידי בנין עגול גאה. בחורף שנת 1944 חשפו הגשמים סמוך לבנין הראשון יסודות בנין עגול נוסף, ונתברר שזהו שיערה הדרומי של טבריה הרומית. כיום אפשר לראות בין שרידי המגדלים גם את אבני הריצוף של הרחוב הראשי שעבר לאורכה של העיר.

החומה הדרומית היתה בנויה במקביל לערוץ הנמצא בשטח. לאחר שעוברים כ-300 מ' לאורך ערוץ זה מגיעים לתפנית חדה בחומה לעבר צפון-מערב. החומה עלתה בקו פתלתול במעלה הר בירוניקה ונבנתה בהתאם למבנה הטופוגרפי של הקרקע. קו הרכס משמש בסיס לחומה; וממנו ולחוץ יורד מדרון תלול.

בעליתנו בהר, אנו מוצאים ליד שרידי החומה בריכות מים בנויות, המטווחות בשכבות טיה רבות. המכילות חרסים טחונים, — טיח האופייני לבניה הרומית. לאחר העליה התלולה אנו מגיעים בראש

הר בירוניקה בין סבניה לבין קברו של ר' מאיר בעל הנס

הר בירוניקה למצודה שנקראה בפי הערבים בשם קצר כינת אל-מליכ. לפי התלמוד (עירובין כ"ב, ע"ב) נמצא בסביבה גם איצטודית, אולם שרידיו טרם נתגלו.

גבוה של הר בירוניקה כ-190 מ' מעל פני הכנרת (10 מ' מתחת לפני הים-התיכון), ופסגתו חולשת על הגדה הדרום-מערבית של הכנרת. למן קרית-שמואל ועד לקצהו הדרומי ביותר של הים. במב"הו דומה הר בירוניקה להר סוסיתא. המשקיף על הגדה המזרחית של הימה. הכל פרוש וגלוי לעיני היושב בהר בירוניקה, לכן גם בחר בו הורדוס אנטיפס כדי לבנות עליו את המצודה אשר בה היו הארמונות ובנייני הפקידות. על הר בירוניקה נמצאים שרידי בניינים שונים אשר פרטיהם טרם נחקרו. במרכז השטח נראית באופן ברור מאוד באר עגולה, שרידי החומה מקיפים את ההר משלושת עבריה.

דעת - מכללת הרצוג

כנראה, שגם הצלבנים השתמשו במכצור זה, לפחות תקופת־מה, במקום נמצא צלב חקוק על אבן שיש.

בשעת שקיעת השמש נראה מראש ההר, בכיוון צפון, קו צל ישר וברור מאד, היורד במדרון לאורך שרידי החומה ונעלם ליד בנייני שיכון־עולים א'. מכאן ואילך — אין קו החומה ברור. אין ספק, שהיא הגיעה עד למנזר היווני־אורתודוקסי, שמבניו עומדים על־יסודות החומה מתקופת הורדוס אנטיפס, הנראים בבירור בשעת שפל בכנרת. בנקודה זו נפגשות טבריה הרומית עם טבריה של ימי הביניים.

הר בירוניקה, ממרגלותיו ועד פסגתו, משוכץ עשרות מערות. המערות הללו הן טבעיות, ורק בכמה מהן ניכרים סימני עיבוד. ליד אחדות מהמערות עובר שביל, אשר שימש, כנראה, להיילים וליתר תושבי המבצר לירידה העירה. לאחדות מהן — „אריבות“, המגיעות עד לפסגת ההר; מערות כאלה שימשו לאגירת מים. בכמה מהמערות נמצאו שרידים מתקופת הברונזה הקדומה, אולם עדיין לא הוברר אם שימשו לדיור או לקבורה בלבד.

מצפון להר בירוניקה נמצאת מחצבה עתיקה, ולידה תעלות חצובות בסלע, ששימשו לאספקת מים לעיר. אם נלך מן המחצבה בקו ישר מזרחה, לעבר הים, נפגוש „תעלת־ניקוז החפורה בשטח. תעלת הניקוז נחפרה בשנת 1935 למניעת שטפונות. מי הגשמים שזרמו בה העמיקו וחתרו ברפנותיה עד לקרקע הטבעית; כך קיבלנו חתך בעיר הרומית, המגלה לעין המתבונן קירות שלמים, רצפות ותקרות של בתים, חלקי רחובות, צינורות מים וצינורות ביוב.

במקום הצטלבות תעלת הניקוז בשרידי אמת־מים רומית נתגלתה ביולי 1944 כתובת באותיות עבריות. המיוחד שבכתובת זו, שאין היא נראית אלא בעונת שנה מסויימת ובשעות הצהריים, כשהאותיות והשנה (רוויטה) החקוקות באבן מטילות צל, ואשר לאמת־המים שהוזכרה הרי יש לזכור שטבריה הרומית קיבלה את מימיה באמת־מים

(אקוודוקט) שאורכה כ־15 ק"מ, ממעינות ואדי פגיאס, בקרבת יב־נאל. אמת־מים זו סיפקה מים גם לצנברי ולבית־ירח. שרידיה נראים בבירור ממוצאה ועד למרחק של 1/2 ק"מ בקירוב מדרום לחמיי־טבריה. משם אין למצוא עוד את עקבותיה; אלא במקומות שהחכרו

קבוצת קברות בנויים אבני גחיל גסות ובהם שני ארונות מתים מתקופת המסנה

דעת - מכללת הרצוג

בסקירה. חוקרים רבים תמחו מדוע לא שאבו אנשי טבריה הרומית את מימיהם ישר מן הים, כנהוג בימי קדם, ובישוב הערבי עד ימינו. מסתבר, שאנשי טבריה סלדו ממי הים, כי אליו הוספה גם ביובה של העיר. ולכן הביאו לעצמם מים נקיים וטובים מן המקום הקרוב ביותר ממנו יכלו לתורמם בקוי גובה. (כיום שואבת טבריה את מימיה ממרחק 80 מ' מן החוף ומעומק של 2 מ').

בשטח הקרוב יותר לים, ליד בית המטבחים העירוני, נתגלו שרידי בניינים מפוארים ובסיסי עמודים. קטרם של אחדים מהם מגיע ל-95 ס"מ, ולפיכך ניתן לשער שגבהם הגיע ל-10 מ' לערך. העמודים היו עשויים פורפיר, שהובא ממצרים, וגרניט, שהובאה מנהר אל-כלב. ליד בירות בלבנון, טיבם של הבניינים טרם נחקר. צפונית-מערבית לבית המטבחים וכ-600—700 מ' צפונית-צפונית-מזרחית מהר בירזניקה, בתחום בית הקברות המוסלמי, עומד בנין בעל כיפה — קברה של סית-טכינה; בתו של עלי זאין אל-עבידין, האימם השיעי. בקיר המערבי של הבנין קבועות שתי כתובות ערביות. העליונה היא משנת 1295. התחתונה, מביאה רשימת שמות ושטחי אדמה שהוקדשו לקבר זה (הקדש).

שרידי חמת והמרחצאות

רצועת החוף, מהחומה הדרומית של העיר הרומית עד לקבר רבי מאיר בעל-הנס, מלאה כולה שרידים עתיקים שונים. בשטח זה היתה העיר חמת, עיר קדומה שהיתה מפורסמת תמיד בסגולות המרפא שלה. כמעט בכל חליפות העתים הצליחה לשמור את שמה העתיק. חמת היה שמה בימי המקרא; חמתא, חמתן ואף חמי-טבריה בתקופת התלמוד; אמאוס בפי היוונים. הערבים קראו למקום חומס. בפינו שם המקום חמי-טבריה.

בתקופה הרומית-ביוזנטית היתה, כנראה, חמת מוקפת חומה. חז' מתה הדרומית נראית יפה לכל אורכה (מדרום לחמי-טבריה, סמוך

קבוצת קברות מתקופת המשנה שנחשפו ברעב ליד מגדל המצודה הערבית.

לקבר רבי מאיר בעל-גט), אולם מקומה של החומה המערבית והאפס-
 בית אינו ברור. החלמוד (ירושלמי, עירובין פ"ה, ע"ב), מספר לנו כי
 "בני חומא ובני טבריה עיר אחת ניהו", ואולי צמדו חומה האפס-
 בית של זו וחומה הרומית של זו סמוכות זו לזו.

דעת - מכללת הרצוג

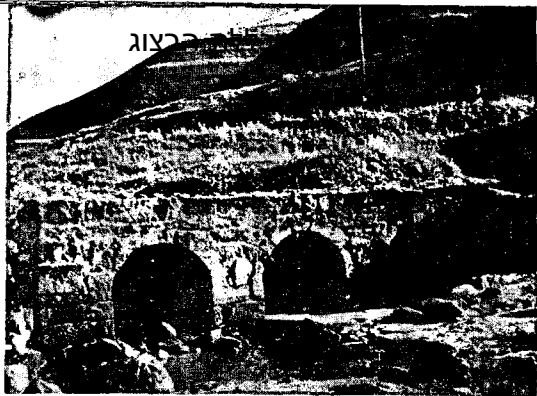
בשטח כולו נערכו בשנת 1920, ע"י פרופ' נ. סלושץ, הפירות ארכיאולוגיות. בחפירות נתגלו שרידי בית-כנסת, מנורה גדולה ושברי שיש מחוטבים, קתדרה מאבן ועוד.

כ-100 מ' ממזרח לאמפיתיאטרון של חמי-טבריה נמצאת מערת קברים הנקראת על שמו של רבי כהנא. במערה ששה כוכים ריקים, והיא שייכת, כנראה, לסוף התקופה הרומית. המערה נמצאת סמוך למקום בו עברה לפי השערה חומתה המערבית של חמת, אולם עדיין לא נמצא כל אישור להשערה זו.

על המטבעות הטברייניים מימי הקיסר טריינוס (שנת 100 לספירה, בקירוב) מופיעה מצד אחד היגיאנה, אלילת הבריאות, כשהיא יור שבת על סלע שממנו בוקע מעין; לידה — נראה סמל של נחש;

החפירות החדשות בתן נחשפו שרידי מרחצאות מהתקופה הרומאית

מבנה דמוי שער בעל 3 פתחים מקומרים שעל יד מעיינות
חמיסבריה (חמת). מהתקופה הרומאית

מן הצד השני טבועה דמות ראשו של הקיסר. מטבע זה מעיד כי
טבריה נתפרסמה כמקום מרפא גם מחוץ לגבולות א"י כבר במאה
הראשונה לספירה.

בבית הכנסת של האשכנזים שבבנייני קבר ר' מאיר בעליהנס,
בשער הימני, אשר נבנה לפני 85 שנה לערך, ישנם עמודי פורפיר,
שנלקחו, כנראה, מבנייניה העתיקים של חמת. ליד חומתה הדרומית
של חמת באיזור הדרומי של המעינות החמים נמצא מבנה דמוי שער,
בעל שלושה פתחים מקומרים. זהו השריד היחיד מן התקופה הרומית.
בהשוותינו את שרידי המרחצאות הוימיות המפוארות והמשוכללות
שנתגלו בבית-ירח, במרחק 8 ק"מ דרומה מחמת, ובשים לב לפרסום

דעת - מכללת הרצוג

הרב של חמי טבריה בתקופה הרומית, היה עלינו להניח שלפנינו רק שרידי מרחץ בבית פרטי, ואמנם נמצאו לאחרונה שרידי המרחץ אוק הרומאיות בחמת. הן משתרעות על פני שטח גדול והיו בהן מתקנים וסידורים משוכללים מאוד. זוהי אחת הדוגמאות הנאות ביותר למרחצאות רומאיות בעולם כולו.

נפנה מן השרידים הרומיים מזרחה, ונסיים את סיורנו בעתיקות טבריה בטיול לאורכה של החומה הדרומית של חמת.

אכן, מחוץ לירושלים אין עוד כטבריה מקום אשר עליו נשאר חומר עשיר כליכך בספרות התלמודית. טבריה העתיקה, עיר המשנה, אשר בה למדו וחיו התנאים והאמוראים, עדיין מחכה לחשיפתה ולחקירתה.

דעת - מכללת הרצוג

תוכן הענינים

טבריה

- 8 . ההתיישבות הקדומה על חוף הכנרת וילמי הבית הראשון .
6 שלהי ימי הבית השני — יסוד טבריה .
10 טבריה — בירת יהודי א"י .
14 טבריה בימי השלטון הנוצרי .
18 השאיפה לעצמאות .
20 התקופה הערבית והצלבנית. שקיעת העיר .
26 נסיונו של דון יוסף נשיא .
28 בניינה של טבריה בזמן החדש .

השרידים העתיקים בטבריה

- 33 העיר הצלבנית .
34 טבריה מתקופת הורדוס אנטיפס .
40 שרידי חמת והמרחצאות .

דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

מקורות

- שער, 21, 24, 31, קלוגר
5, 29, פריאור
7, ציור גור אריה על פי גרקים.
13, ברשותה האדיבה של לשכת העתונות הממשלתית
9, 16, 17, 19, 33, 39, 41, מחוך הספר ארץ כנרות.
ברשותה האדיבה של הוצאת קו לקו, ירושלים.
15, 23, 27, 37, 42, 43, בנן רותנברג

דעת - מכללת הרצוג